

ישורון

מאסף תורני

משא ומתן בהלכה
חידושי תורה, מחשבה
מגדולי דורנו וחובשי בית המדרש
ומאוצרות חכמי ישראל לדורותיהם

לז

יו"ל ע"י

מכון "ישורון"

ניו יורק • ירושלים

הרב משה שוחט

ירושלים

"כי חרפה היא לנו": אודות "מנהג" בליעת הערלה

ידוע לכל כי לאחר ברית המילה קוברים את הערלה בעפר. ברם, מנהג זה עבר תהפוכות רבות, גלגולים ומחלוקות אשר התפתחו במשך השנים עד שהגיע לצורתו הידועה לנו כיום. במקום אחר הרחבתי במאמר נרחב בן תשעה פרקים על השתלשלות המנהג עד לצורתו בימינו אנו, החל בדברי חז"ל, בחילוק המנהגים בין בבל לארץ ישראל, בפולמוס שבקבותיו הבא לידי ביטוי בספרות הגאונים, ועד לדורות האחרונים, כולל מנהגים וסגולות אשר להם השלכות נרחבות גם להלכה.

במסגרת המחקר המקיף נחשפתי למנהג משונה אשר נהג בעיקר בקרב קהילות היהודים שבארצות האסלאם, אך התפשט אף אל מחוצה להן. מחד, נוהג זה כרוך בצד מה עם שאר מנהגי הערלה, מאידך, הוא זכה להתייחסות נרחבת ביותר בספרי הלכה ושו"ת אשר נדרשו למנהג זה שיתכן וכרוך באיסורי תורה, ובכך הוא חולק מקום לעצמו, ולו בשל חשיבות בירור מקור המנהג בדור זה אשר סגולות ומנהגים מפותקים חודרים למרחב התורני ללא כל אבחנה. תחילה יוצג המנהג על שלל מקורותיו, תפוצתו ומקורו, ולאחר מכן יובא החלק ההלכתי.

א. על ה"מנהג" ותפוצתו

המדובר הוא ב"מנהג" או "סגולה" לפיה נשים עקרות בולעות את הערלה כדי להיפקד בבן זכר¹. את האזכור הראשון למנהג זה אנו מוצאים בדברי ר' שלמה בן

* הורתו ולידתו של מאמר זה במאמרי 'מנהגי הערלה והדם לאחר ברית המילה', ירושתנו, י (תשע"ז, בדפוס) [להלן 'מנהגי הערלה'] שם הרחבתי בתשעה פרקים אודות כל מה שקשור במנהגים אלו: א. מקורות חז"ל; ב. ספר החילוקים והגאונים - בני בבל מוהלין במים ובני אר"י מוהלין בעפר; ג. במה קוברים; ד. אופן הקבורה וכלי העפר; ה. זמן הקבורה ועיכובים מסיבות שונות; ו. מנהגים שונים בהנהגה עם הערלה; ז. קיום המנהג אצל נימולים שונים; ח. מנהגי דם המילה; ט. קיום מנהגי הערלה והדם בשבת, ובקרב יפורסם גם פרק על טעמי המנהג. תודתי נתונה לידידי ר' יעקב ישראל סטל, ר' יחיאל גולדהבר, ר' יהושע ענבל ולכל המסייעים, איש בשמו הטוב יבורך. אשמח לקבל הערות והוספות בכתובת: moshe@shochat.co.il.

1 אמנם ראוי להעיר כי יתכן והמדובר היה בשתי סגולות; סגולה לעקרות שייפקדו, וסגולה נוספת לזכות בבנים זכרים. כך נראה מדברי ר' יעקב חיים סופר, כף החיים, יו"ד סי' עט סק"ב, דף לא ע"א, שכתב: "מה שנהגו הנשים לבלוע ערלת הזכרים שחוחכין בעת המילה כדי להוליד זכרים... וכן אשה עקרה שאמרו הנשים שטוב לבלוע ערלת התינוק שחוחכין מן המילה כדי שתתעבר...". דעתו ההלכתית תובא במקומה להלן. ראה גם: א"א שמש, חומרי מרפא בספרות היהודית של ימי-הביניים והעת החדשה, רמת-גן תשע"ג, עמ' 66-67, שמציין כי האמונה בבליעת ערלה כמסייעת

שמעון דוראן (רשב"ש), שהיה מחכמי אלג'יר וחי בין השנים ק"ס-רכ"ז.²

מנהג זה של בליעת הערלה לשם הריון, אם לנשים עקרות ואם לכל אשה התאבה ללדת בן, רווח בין קהילות ישראל³: מצרים, לוב⁴, אלג'יר⁵, מרוקו⁶, טורקיה⁷, עיראק⁸,

לבעיות פרייון נעוצה בכך שזוהי רקמה הלקוחה מאבר הקשור לפריה ורביה, כך גם האמונה שהערלה מסייעת ללידת זכרים מקורה בכך שמדובר באבר של זכרים דווקא. גם פטאי, להלן הערה 265, מבחין בין שתי סגולות. על שימושים נוספים בערלה כסגולה להיפקד, ראה מאמרי 'מנהגי הערלה', סוף פ"ה, אודות מנהגים באנגליה ובצפון אפריקה.

2 שו"ת רשב"ש, ירושלים תשנ"ח, סי' תקיח, עמ' תלח: "מה שנהגו הנשים לבלוע ערלת הזכרים שחזקין בעת המילה כדי להוליד הזכרים".

3 היכן שלא צוין מקור, אך לא רק, הוא עפ"י: ר' פטאי, 'הלדה במנהג העממי', תלפיות ו א-ב, ניסן תשי"ג, עמ' 246-247, ושוב בספרו, On Jewish folklore, Detroit 1983, p. 358. וראה גם: ד' שפרבר, מנהגי ישראל, ח"ב, ירושלים תשנ"א, עמ' רצב-רצד; א' שטאל, משפחה וגידול ילדים ביהדות המזרח: מקורות, הפניות, השוואות, ירושלים תשנ"ג, עמ' 290.

4 כן הובא לגבי מנהג בטריפולי, ראה: א' בשן, הורים וילדים בהגותם של חכמי צפון אפריקה, תל אביב תשס"ו, עמ' 34.

5 כך נראה מדברי הרשב"ש המובאים בהערה לעיל, שהיה מחכמי אלג'יר. וראה גם: ר' דוד הכהן סקלי, קרית חנה דוד, ח"ב, ירושלים תרצ"ו, יו"ד סי' יד, דף סד ע"ב, שמספר על מנהג עירו והראן "שאינם מזמינים כלי מלא עפר ליתן בו ערלת בשר ודם ברית, ואדרבא מכינים להם שפופרת וחוטפין בשר ערלה וטומנין אותה באותה שפופרת ואומרים שנותנים אותה לאשה שאינה יולדת שבולעת אותה לסגולת העיבור", להלן תובא מסקנתו למעשה. בקרב קהילה יהודית בעיירה גרדאיה שבחלקו הצפוני של מדבר הסהרה בדרום אלג'יריה, רווחה אמונה כי אשה אשר הייתה בולעת ערלה טרייה, הובטח לה בן זכר. נשות הקהילה היו עסוקות בקדחתנות להשיג ערלה, כאשר אשה ש"זכתה" והשיגה ערלה טרייה, מיהרה לבלעה בשלמותה עם לגימה קטנה של מים. מוסרת העדות משוכנעת כי מעולם לא אכזבה סגולה זו, ראה: L. C. Briggs & N. L. Guede, No More for Ever: a Saharian Jewish town, Cambridge, Mass. 1964, p. 26. אני מודה לידידי ר' משה דמבק על עזרתו בתרגום.

6 ר' בן שמחון, יהדות מרוקו - הווי ומסורת במחזור החיים, לוד תשנ"ד, פ"ה, עמ' 100, הערה 31: "אם הילד שומרת את העורלה בארון ואם יש איזו שכנה שיוולדת רק בנות, האם נותנת לה העורלה היבשה, וזו בולעת אותה ונפקדת בבנים זכרים"; מ' קליין, עת ללדת: מנהגים ומסורות בעדות ישראל, רחובות 2001, עמ' 18.

7 פטאי מציין כי בטורקיה, אשה שילדה פעם ועמדה מלדת, אכלה את הערלה כדי להרות מחדש.

8 א' בן-יעקב, מנהגי יהודי בבל בדורות האחרונים, ירושלים תשנ"ג, ב, פ"א, סעי' יג, עמ' 47: "כמה זקינו המליצו לעקרות לבלוע את הערלה שנחתכה מהתינוק בשעת ברית-המילה, הרבנים יצאו נגד מנהג אסור זה ("אבר מן החי!") וביקשו מאת המוהלים להשמיד את הערלה ע"י קבורה" (תורת לר' ישראל אליהו על הפניות למקור זה); מ' אסלן ור' נסים, ממנהגיהם ואורח חייהם של יהודי עירק, תל אביב ש"ד, עמ' 11: "נשים שנואשו ולא נכנסו להריון עקב "טיפולים" רבים, נהגו לחטוף את הערלה ולבלוע אותה. מעשה זה נחשב למעשה חמור מאד, כאשר את הערלה יש לקבור, ובליעתה ע"י אשה עלולה לגרום שהתינוק יינק בצורה כלשהיא; אם בנפשו, אם בשכלו ואם בבריאותו. משום כך הקפידו לשמור על הערלה עד קבורתה"; שם, עמ' 22: "משפחת התינוק שמרה מכל משמר על הערלה עד קבורתה, פן תיחטף ע"י אחת הנשים העקרות, שכן זו עלולה לבלוע אותה בהאמינה כי ע"י מעשה זה תפתר בעיית עקרותה".

בוכארה⁹, כורדיסטאן¹⁰, תימן¹¹, סלוניקי¹², צפת וירושלים¹³, ויש שזיהה למנהג זה הדים אשכנזיים באירופה¹⁴. על פי רוב, כבר מראש היו המוהלים מצווים ע"י העקרות לשמור עבורן את הערלות, כשלעתים אף קיבלו שכר בתמורה לכך. חרף דעת הרבנים ששללו בחריפות את המנהג, כפי שנראה להלן, השאיפה לצאצאים גברה על כל הנימוקים ההלכתיים, וחשוכי בנים נאחזו בכל אמונה עממית זרה ומוזרה, ככל שתהיה¹⁵.

פרט נוסף הראוי לציון הוא כי לפי אמונה מסוימת המנהג שאולי עוזר לפקידת עקרות, גורם מצד שני כי אם הנימול, היולדת, נעצרת מלדת¹⁶, או אפילו לנזק לנימול,

9 ג' פוזיילוב, יהדות בוכארה; גדוליה ומנהיגיה, ירושלים תשס"ח, עמ' 626: "נשים שהיו תאוות ללדת בן, היו אוכלות את ערלתו של תינוק שנימול וכך נהגו גם נשים עקרות, חרף האיסור שבדבר"; "Амитин-апино, О народной медицине туземных ("Бухарских") евреев Туркестана, Ташкент 1926, p. 13 ושם מציין, שמנהג זה היה קיים גם בקרב הטג'יקים. תודתי לר' איתן קלמנס על עזרתו בתרגום.

10 א' בראואר, 'מילה וילדות אצל יהודי כורדיסטאן', עדות, שנה א, א, ירושלים תש"ו, עמ' 134: "המוהל שם את הערלה בקערת אפר... האם תולה את הערלה על העריסה עד שהיא מתייבשת... הערלה המיובשת נחשבת לסגולה נגד עקרות, ונשים עקרות בולעות חתיכה ממנה... ואולם יש להשיג את הערלה בחשאי, כי קרובי הילוד לא ירשו שישתמשו בה לתכליות מגיות". ובשניונים לא מהותיים במאמרו של הנ"ל בספר יהודי כורדיסטאן, ר' פטאי (עורך), ירושלים תש"ח, עמ' 140.

11 כך מציין פטאי, וכע"ז אצל שטאל (לעיל הערה 3), עמ' 349, הערה 6, וראה ר' יוסף צובירי, ויצבור יוסף בר, ח"ד, ירושלים תש"ס, פ"ו, סי' ה, עמ' כה: "ועוד בעבור להוכיח לנבערי הדעת, שכן לצערי ראיתי פה בארצנו הקדושה מוהל אחד מבני עדתינו שהיה שם הערלה בתוך קופסא ומוכרה לנשים לבלוע אותה כדי שתלדנה זכרים, מה שלא ראו אבותינו הקדושים ביהדות תימן ככל וכלל, דמלבד שזה מוהל רמאי וגזלן, הרי הוא גורם לאותן הנשים לעבור על (ויקרא יא, מג) 'בל תשקצו את נפשותיכם'".

12 מ' מולכו, 'לידה וילדות בין יהודי סלוניקי', עדות, שנה ב, ג-ד, ירושלים תש"ז, עמ' 257: "עוד אמצעי, שנחשב לייעיל מאד נגד עקרות, היה לתת לעקרה לבלוע ערלת תינוק סמוך למילתו". ושנים רבות לפניו כבר מספר ר' יוסף מולכו משאלוניקי, שלחן גבוה, י"ד סי' עט ס"ק ז: "ומעשה בא לידי באשה עקרה שאמרו הנשים שטוב לבלוע ערלת התינוק שחוטכין מן המילה כדי שתתעבר, ושאלה את פי אם מותר לבלוע, ואסרתי אותה...".

13 פטאי, שם, וראה: משה בן משיח ברוכופ, אהבה וקוץ בה: פולקלור חיי הספרדים בירושלים, ירושלים 1950?, עמ' 83: "... אשתי עודנה עקרה... מהרתי להמתיק סוד עם נשים זקנות, היודעות פרק בהלכות סגולה, כדת מה לעשות בה. אשה אחת... יעצה לאשתי לבלוע ערלת-תינוק שנמול". אודות ספר זה, ראה: הד המזרח, שנה ז, גליון 36, ירושלים תש"י, עמ' 8; י' הלוי, 'הדת ועץ הדעת: פולמוס משכילי ברומאן פולקלורי מחיי הישוב הספרדי הישן בירושלים', פעמים, 49 (תשנ"ב).

14 א"א שמש, 'רקמות אדם כמקור לחומרי מרפא קדומים', אסיא, ר"מ הלפרין (עורך), יג, ירושלים תש"ע, עמ' 85, מציין כהוכחה לכך אזכור באחד מספרי ש"י עגנון, ראה: הכנסת כלה, ספר ראשון, פרק יד, תל-אביב תשי"ג, עמ' קצח, וקודם לכן כבר פורסם ע"י הנ"ל, 'שני ספורים' (א), מאזנים, טזא, (תרפ"ט), עמ' 4: "ולא הניחה שום סגולה או רפואה שלא עשתה, וכבר בלעה ערלת תינוק שנימול...", אך לדעתי קשה לראות בזה ראייה ל'הדים אשכנזיים באירופה' ואין להאריך.

15 כלשונו של א' בשן (הנ"ל בהערה 4).

16 ר' טוב הלוי, ברית הלוי, ירושלים תשע"א, סי' רסה סעי' י, אות ד, עמ' רכה. וראה להלן את התיקון שהביא למי שנתן את ערלת בנו לבליעה.

בנפשו, בשכלו או בבריאותו¹⁷.

משומד מוינציה (נולד שע"ב), תלמידו לשעבר של ר"א מדינא, שעסק באופן אינטנסיבי בשכנוע אחיו היהודים לנצרות, והעיד על מנהגי בתי כנסת באיטליה, בעיקר של יוצאי ספרד ופורטוגל¹⁸, מתאר את האמונה התפלה של הנשים, אשר אשה הרוצה לזכות בילדים ונכחה בטקס ברית המילה, לא נמנעה מלהידחף בין אחרים ולגנוב את הערלה, ואם אכן זכתה בערלה, לא היססה להשליכה לפיה ולבולעה כתרופה לעקרות¹⁹.

המנהג חדר עמוק עד שבדורות האחרונים אנו מוצאים זאת גם בספרי סגולות ידועים ומקובלים, כשחלקם מביעים הסתייגות וחלקם שותקים; על הדיון ההלכתי המוזכר בקצרה בדבריהם, נאריך בהמשך²⁰.

כך למשל כותב ר' חיים פאלאג'י: "כשחותכין הערלה, מבליעות הנשים לסגולה כדי להוליד זכרים..."²¹. בגוון שונה מעט כותב ר' רפאל אוחנה: "קח מילה של נער ותמשח בדבש ותבלע אותה"²², או: "לעקרה שתתעבר, תבלע ערלת התינוק שנימול..."²³. אף בספר על הלכות מילה, כותב ר' חיים צבי הירש שוטרלנד: "סגולה לעקרה שתתעבר, תבלע ערלת התינוק שנימול"²⁴.

בכמה ספרים ישנה נימה של זלזול וביקורת כלפי סגולה זו; ר' יוסף מולכו מתאר שנשאל אם מותר לבלוע ערלה: "ומעשה בא לידי באשה עקרה שאמרו הנשים שטוב

17 מ' אסלן ור' נסים (הנ"ל בהערה 8), עמ' 11.

18 ראה: Ravid Benjamin. "contra Judaeos" in Seventeenth-century Italy: Two Responses to the 7/8 AJS Review. "discorso" of Simone Luzzatto by Melchior Palontrotti and Giulio Morosini (1982): 351-328.

19 E. Baumgarten, 'Marking the Flesh: Circumcision, Blood and Inscribing Identity on the Body in Medieval Jewish Culture', Micrologus, 13 (2005), p. 320. G. Morosini, Via della fede, Roma 1683, pp. 114-115. למקור זה הופניתי ממאמרה של

20 בדורות האחרונים לא שמעתי על מי שעודד את השימוש בסגולה זו, למעט ר"י פישר שהיה נותן סגולה זו לעקרות. כך אנו למדים ממאמרו של ר' משה ארבל, 'בליעת ערלת התינוק אחרי המילה כסגולה להריון', אור תורה, י' כהן (עורך), שצח (תשס"א), סי' לח, עמ' רסא, שהעיד בשם המוהל ר' שלמה מילר "שבא אליו אדם שלא היו לו ילדים שלש עשרה שנה וביקש ממנו ערלה עבור אשתו ע"פ הוראתו של הגר"י פישר מבר"צ העדה החרדית בירושלים ונתן לו, וכעבור שנה נפקדה אשתו בבן זכר". כתוספת לכך, העיד באוזניי מוהל ותיק בשמו של ר"ש מילר כי אותו אדם חשש שרעייתו לא תסכים ליטול "תרופה" זו, ועל כן נטל ר"י פישר קפסולה של תרופה שרוקן אותה מתכולתה ודחק בתוכה את הערלה, כשהוא מפטיר לאותו אדם שיאמר לאשתו שזו תרופה לחיזוק... [דרך אגב, הנ"ל סיפר לי כי שנים לאחר מכן הזדמן לפניו יהודי שלא זכה לפניו בטרן, וכמעשהו של ר"י פישר בשעתו, דחס גם הוא לתוך קפסולה משלושת הערלות שהיו ברשותו באותה העת. לטענתו, בתוך פחות משנה זכה אותו יהודי בשלישיית ילדים...].

21 רפואה וחיים, ירושלים תרס"ח, פרק יב, אות קל, דף מא ע"ב.

22 מראה הילדים, ירושלים תשל"ח, מערכת ה, אות יב, דף לה ע"ב.

23 שם, מערכת ע, אות יד, דף עז ע"ב.

24 גילת הזהב, בילגוריי תרצ"א, מפתח של חיה, אות תקלא, עמ' קד.

לבלוע ערלת התינוק שחותכין מן המילה כדי שתתעבר, ושאלה את פי אם מותר לבלוע... ובשלמא אם היה לרפואה... אבל להבל זה שאומרות הנשים דבבליעת ערלת זה שמתעבר סגולה זו לא אתמחי עדיין...²⁵.

נימה חריפה מכך נשמעת בעדותו של ר' דוד אבן-כליפא על ר' דוד הכהן סקלי רבו: "והרבה היה קפיד רבינו על המציצה ועל הערלה, וגם היה כועס למי שהיה שואל הערלה להאכילה לאשה שלא ילדה, כי יען היא שמלבד שאסור לאכלה מטעם שהיא בשר אדם אלא חלק סטרא אחרא כדכתיב: 'ונחש עפר לחמו'. ודע שהרבה נשים אכלו ולא ילדו, והרבה לא אכלו והפקדו ברחמים ותלדנה"²⁶.

התבטאויות אלו הובילו את ר' דוד פרץ לתמיהה רבתי הכיצד זה לא הצליחו החכמים לבטל את המנהג במשך מאות שנים. ועל כן הוא מסיק, כי אם היה הדבר מוחלט לאיסור מן התורה, בוודאי לא היו ממשיכים לנהוג כך, בפרט באותם דורות שהיו רובם יראים וחסידיים, ויש ללמד זכות שהמנהג מבוסס על דעת הראשונים שהתירו בשר אדם, ואפילו לדעת הראשונים שאוסרים, אך כאן הוא רק עור, ואף בולעו שלא כדרך אכילה ואינו דרך הנאתו, ולא פשוט לומר שהוא אסור מן התורה²⁷. אפשר שהרבנים ידעו לנכון כי הסיכויים להצלחה במאבק נגד סגולה זו הנם אפסיים, ועל כן לא ניסו להילחם בכח, ויש שאף נקט בתחבולה כשנתן לעקרה בשר כשר כשהוא אומר לה שמדובר בערלה²⁸.

מכל מקום ההתבטאויות שברוב הספרים כלפי סגולה זו הן ביקורתיות ומזלזלות²⁹. עובדה שמקדמת אותנו לעבר המסקנה שבקטע הבא.

25 שלחן גבוה, יו"ד סי' עט, ס"ק ז. להלן תובא דעתו ההלכתית.

26 שו"ת דרכי דוד, ירושלים תש"מ, יו"ד סי' יב, עמ' קצט. וראה להלן דברי רבו, שו"ת קרית חנה דוד, ח"ב, ירושלים תרצ"ו, יו"ד סי' יד, דף סד ע"ב, שם יוצא נגד המנהג שבעירו והראן שבאג"י. הערותיו לר' מע"א לבהר, בספר מגן אבות (הלכות והליכות - מרוקו), ירושלים תשע"א, סעי' כב, עמ' תמא. דבריו יובנו ע"י החלק ההלכתי להלן.

28 ר' מרדכי ששון, תורת הברית, ירושלים תשע"ז, פ"י, הערה סט, עמ' רעא: "ועובדא מענינת היתא אצל מר אבי זצ"ל, באשה עקרה שבקשה ממנו את עור הערלה לבלוע לסגולה, ובהיות שסבר שיש איסור בבליעת עור הערלה, נתן לה חתיכת בשר כשר ואמר לה: הנה לך, ואכלתו, ואחר זמן קצר באה לבשרו שנפקדה, והיה לפלא".

29 ראה גם דבריו של ר' יהודה יודל רוזנברג, רפאל המלאך, פיעטרקוב תרע"א, עמ' 6: "מה שראיתי מובא... שהאשה העקרה תבלע ערלה... והנה כל זה כדאי היה אפשר לטפל ולעיין בזה אם היינו שומעים שלפעמים נפקדה עקרה ע"י סגולה זו, או אם היינו מבינים איזו ממשות בסגולה זאת לומר שבזכות המצוה הזאת שתבלע האשה ערלה תפקד בהריון, או אפשר שע"י כח הערלה תפקד בהריון מחמת שהערלה תתן בה כח שתוכל לקבל הריון, או שהערלה תכריח את המלאך הממנה על הריון שיפקד בהריון לאשה הזאת. אבל כמדומה שכל בר דעת יודע ומבין שאין שום שייכות הן עפ"י כח רוחניות והן עפ"י כח טבעית לאמר שע"י סגולה זאת תפקד העקרה. ובכן אתאפק בל אוכל מלומר על אלה המפלפלים בדין הזה שאין כדאי להם לבלות זמן ונייר ודיו על שטותים והבלים כאלה, כי עושים רק חוכא וטלולא שתמצא כזאת בספרות ישראל, כי היתכן לומר שבנות ישראל יבלעו בקרבן דבר המתועב ומשוקץ ביותר שהוא חלקו של הנחש הקדמוני אבי אבות הטומאה, ועוד

למקורו של מנהג³⁰

מוסכם על הכל כי השפעת היהדות על האסלאם והתפתחותו הייתה גדולה ומכרעת. יסודותיו של האסלאם צמחו מהיהדות, ורבים ממנהגיו וחוקיו יונקים מהיהדות. אך מאידך גיסא, עם כל הצער שבדבר, היהדות אף היא הושפעה מן הסביבה המוסלמית. הדברים נחקרו היטב, ומחמת שאין מאמר זה עוסק בכלל מנהגי ישראל, אין להאריך בזה כאן³¹. תופעה זו של השפעות חיצוניות רוחה לא רק בארצות האסלאם, אלא גם במדינות נוספות, בהן הושפעו היהודים משכניהם הגוים, וכפי שאנו מוצאים כבר בחז"ל שהזהירו על דברים האסורים משום 'חוקות הגוים'³², או יותר מכך מנהגים שאין בהם טעם שיש בהם משום 'דרכי האמורי' ונאספו בתוספתא שבת בפ"ז הנקרא בפי חז"ל "פרק אמוראי"³³.

אמנם, אין ספק שלהצביע על מנהג ישראל, כאילו מקורו הוא מתרבות העמים, הוא דבר שקשה מאוד להולמו. כמעט תמיד אי אפשר לדעת מהיכן באמת צמח המנהג, והוכחה ממנהגי גוים אינה בהכרח מצביעה על מקור המנהג. פעמים שהמנהג אמנם הועתק מהגוים, אך המנהג אינו תלוש המציאות, אלא עומד מאחוריו היגיון שאפשר לקבל אותו³⁴. ובכלל, כבר כתב רשב"ם (בראשית כו, ה): "לפי עיקר פשוטו, (מצות)

לבדות שקר מגונה כזה ולומר שעי"ז יתן השי"ת הריון להעקרה... ועל כן אני אומר בפירוש שאותן הרבי'לעך שנותנים סגולה כזאת הם אך קלי הדעת ובלי דעת, כי רואים בספרים קטנים סגולות מהבילות וסוברים שכל מה שנדפס בספרים כאלה הם דברים שיש בהם ממש ואין יודעים בין ימינם ושמאלם..." וכבר כתב הרמב"ם (הקדמת שמונה פרקים): "ושמע האמת ממי שאמרה".

30 אני מודה בזאת למומחה המנהגים ר' יחיאל גולדהבר שעבר על לוז הדברים הבאים ואישר את נכונותם.

31 ראה: נ' וידר, 'השפעות אסלאמיות על הפולחן היהודי', מלילה תש"ו, עמ' 37 ואילך. ומאוחר יותר אצל הנ"ל, התגבשות נוסח התפילה במזרח ובמערב - קובץ מאמרים, ב, ירושלים תשנ"ח, שער שמיני, עמ' 659-777.

32 תורת כהנים, פר' אחרי מות, פרשה ט, ולהלכה, ראה טוש"ע, יו"ד ס' קעח.

33 ראה שבת סז ע"א, וברש"י שם ד"ה בפרק אמוראי.

34 אציין לכמה דוגמאות המשלימות את העניין, אם כי מובן שיש חילוקים מהותיים ביניהם: אוצר הגאונים, חגיגה יד ע"ב, רב"מ לוין (עורך), ירושלים תרצ"א, עמ' 20, תשובה מרב האי גאון: "רבי משה הכהן ז"ל היו טוענים עליו כי היה רגיל בקמיעין ובלחישות וכיוצא בהם... ובישיבת סורא היו דברים הללו רחבים כי הם קרובים למדינת בבל ובית נבוכדנאצר..."; ר' יהודה החסיד, ספר חסידים, מהד' ר"ר מרגליות, ירושלים תשי"ז, סימן תתשא, עמ' תקנז: "כמו שמנהג הנכרים, כן מנהגי היהודים ברוב מקומות; כגון אם הנכרים גדורים בעריות, כך יהיו בני היהודים הנולדים באותה עיר"; רמב"ם, מורה נבוכים, ח"ב פ"א: "כאשר אבדו טובותינו רשעי האומות הסכלות, ואבדו חכמותינו וחיבורינו, והמיתו חכמינו, עד ששבנו סכלים, כמו שיעדנו רע בעונותינו ואמר: 'ואבדה חכמת ומיתו נבוכי תסתתר', והתערבנו בהם, ונעתקו אלינו דעותיהם, כמו שנעתקו אלינו מדותיהם ופעולותיהם... 'ובילדי נכרים ישפיקו' (ישעיהו ב, ו) תרגמו יונתן בן עוזיאל: 'ובנימוסי עממיא יכחון'..."; קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו, לפסא תרי"ט, ס' קמ, דף כה ע"א: "ומעשים תמיד שיבואו חכמים גדולים ורבנים מעריכם לספרד וכשיראו אותנו רוחצים מקרי, שוחקים עלינו ואומרים: למדתם מנקיות

השכליות, כגון גזל ועריות וחימוד ודינין והכנסת אורחים - כולם היו נוהגין קודם מתן תורה, אלא שנתחדש ונתפרש לישראל וכרתו ברית לקיימו", כך שגם העובדה שאנו מוצאים מנהגים בעלי היגיון אצל עמים אחרים, אינה מעלה ואינה מורידה לערך המנהג.

כל זה טוב ויפה במנהג נאה שקיבלוהו גדולי ישראל. אך בבואנו לחקור אחר שורשו של מנהג שרוב מכריע של גדולי הדורות התנגדו לו בתוקף, ואף התבטאו נגדו בחריפות, ואלו שכתבו להצדיקו כתבו זאת כ"תירוץ" של דיעבד ולא לכתחילה, יש לפשפש היטב שמא מקור מנהג זה אינו יהודי, במיוחד אם נמצא כי מנהג זה רווח בקרב עמים רבים, או אז יש לתת לו את מקומו הראוי לו.

והנה גם בקרב המוסלמים - הנוהגים בעריכת מילה - מסתובבות מסורות שונות על כך שבליעת ערלת הנימול היא אחת התרופות הראשוניות לפקידת עקרות, ולעתים גם

הישמעאלים... אבל להתפלל הדבר תלוי במנהג; כל ישראל שבין הישמעאלים נהגו לרחוץ, וכל ישראל שבין הערלים לא נהגו לרחוץ... [ראה בגליוני הש"ס לר' יוסף ענגיל, ברכות כא ע"ב, שפירש במשנה בע"ז מד ע"ב שעכו"ם אינו נכנס לבית ע"ז שלו כשהוא בעל קרי]; אכן עזרא, שמות לב, ב: "פרקו נזמי הזהב... מנהג מצרים היה לשום נזמים באזניהם"; כוזרי, מאמר ב, אותיות עג-עח: "... אבל אני רואה אתכם קהל היהודים שאתם טורחים להגיע אל מעלת הסדור ולחקות זולתכם מהאומות, ותכניסו העברית במשקליהם. אמר החבר: וזה מתעותנו ומריינו. לא די לנו הנחתנו המעלה הזאת, אלא שאנחנו מפסידים תוכן לשוננו, שהוא מושם לחברה ונשיכהו למחלוקת... אבל השיגנו באמירת המחבר מה שהשיג את אבותינו, במה שנאמר עליהם (תהלים קו, לה): 'יתערבו בגוים וילמדו מעשיהם'; תשב"ץ, ח"ג סי' טו: "ובארץ אדום נהגו להשביע כמנהג האומה ההיא; לא שמותר ללכת בחקותיהם, אלא לפי מחשבת העדים שגדלו על מנהגם וחשבוהו תורה" (מובא בבית יוסף חו"מ סי' כח); ר' יצחק אברבנאל, נחלת אבות, ניו יורק תשי"ג, פ"ו מ"א, עמ' שעז: "וכן היה המנהג בכל ספר... לא היה ביניהם סמיכה... האמנם אחרי בואי באיטאליה מצאתי שנתפשט המנהג לסמוך אלו לאלו, וראיתי התחלתו בין האשכנזים... לא ידעתי מאין בא להם ההתר הזה אם לא שקנאו מדרכי הגוים העושים דוקטורי ויעשו גם הם..." [אמנם יתכן שמכיוון שרבו העוסקים בגיטין וקידושין שלא ידעו בטיבם, נקטו הרבנים כי אין לנו אלא להשתמש עם רעיון הדוקטורט אשר מאחוריו עומד היגיון רב; ראה רש"ט גאגין, כתר שם טוב, א-ב, ירושלים תש"כ, עמ' שצט-ת]; שו"ת מהר"ם אלשקר, סי' קיז, בשם הרמב"ם: "אמנם ענין זה הגמול שיהיה לחי בלתי מדבר לא נשמע מעולם באומתנו מימי קדם בשום צד, וגם חכמי התלמוד לא זכרוהו כלל, אבל קצת אחרונים מהגאונים ז"ל כאשר שמעוהו מכת המעת'זלה, ישר בעיניהם והאמינוהו"; ר' ישראל משה חזן, כרך של רומי, ליוורנו תרל"ו, סי' א, דף ד, מאריך בתשובתו בענין לימוד מנהגים או דרכי נגינת מנכרים, וכותב: "ומעיד אני עלי שמים וארץ... מגדולי החכמים המפורסמים... ולמשקל המוסיק"א של ימים נוראים הצריכה הכנעה גדולה... היו הולכים בכנסיית הנוצרים מאחרי הפרגוד בימי חגם להתלמד מהם אותו הקול המוכנע המשבר הלב... ומעשה רב כזה הוא סיוע גדול על כל האמור... כי בארצות ישמעאל כל נגוני התפלות הם כנגוני ישמעאל ובארצות אדום נגוני אדום... ובכל מקום שגלו נתלמדו ישראל נגוני אותם הארצות... אלא ודאי דלא קפדינן כי אם על הלשון שיהיה בלשוה"ק, אבל על הנגון מה נוכל לעשות...". תודתי לר' יהושע ענבל על שפע המקורות מתוך אוצרותיו הבלתי נדלים.

לבן זכר³⁵. לרוב, לערלה הנחשבת תרופה טובה ביותר, ערך כספי רב, והמעוניינות בערלה נדרשות לשלם תמורה הגונה. עם זאת, בכפרים מסוימים מציינים את "טוב ליבן" של האימהות שהסכימו שהאורחים ייקחו את ערלת בנן לנשותיהם העקרות³⁶. הגדיל לעשות אחד מכותבי מנהגי מרוקו, שציין את מנהג היהודים לצד מנהג המוסלמים בבליעת הערלה, כשהוא נכנס לחילוק שביניהם מצד מטרם השונה³⁷.

בנוסף אנו מוצאים עדויות מעמים ושבטים ברחבי העולם אשר נוהגים לערוך לבניהם 'מילה', כי למרבה הפלא אף הם מחזיקים במנהג "קדוש" זה של בליעת הערלה, בצורה זו או אחרת. אמנם אצל אלו לא שימשה בליעת הערלה, כסגולה לעקרות בדווקא, אך הדמיון בעצם בליעת הערלה - בולט. כך אנו מוצאים³⁸ שבחוף המערבי של אפריקה מטבילים את הערלה בין שרף והנער הנימול בולע את הערלה; בשבט סקלוה שבמדגסקר היו מכריחים בעבר את המוהל לבלוע את הערלה (ואילו ערלת יורש העצר הייתה נבלעת ע"י דודו); בשבט ארונטה הדרומי, אחיו הצעיר של הנימול בולע את הערלה כדי להיעשות חזק וגבוה; ואילו לפי מנהג אחר במדגסקר פועלים בעדינות יותר... עוטפים את הערלה בתוך עלי בננה ונותנים לעגל לאכול את הערלה; ובדומה לכך, גם לגבי דם המילה, אנו מוצאים אצל שבט ירונגה שהנשים היו שותות את הדם הנשפך בעת המילה בתור משקה מחזק³⁹; בקרב שבטים שונים במרוקו הייתה האם בולעת את הערלה עם מעט מים כסגולה לכך שלא יתפסו את בנה כפושע בגזל, ניאוף ובכל פשע אחר⁴⁰.

35 ראה חיבורו של סאמי אלדיב על ברית מילה: الذيب سامي، ختان الذكور والاناث عند اليهود والمسيحيين والمسلمين - الجدل الديني الطبي الاجتماعي القانوني. سوريا: الأوائل للنشر، 2003، עמ' 261, וראה שם דעות קיצוניות ביחס לערלה; יש המתייחסים אליה כאל "פיגול" ולעומתם יש העובדים אותה (!) ולענייננו, ישנם גם כאלו המשתמשים בה לטיפול בעקרות. תודתי נתונה לד"ר עבד אלרחמן מרעי מהמכללה האקדמית בית ברל על שהשקיע מזמנו היקר. ראה גם י"ט לוינסקי, 'פיטמת אתרוג וערלת תינוק', ידע עם, א, ה-1 (תש"י), עמ' 2-3, בין היתר כותב: "מנהגים כאלה נהוגים גם אצל שבטים מוסלמים, שכן גם הם מלים את בניהם, אם כי לא בגיל רך. במרוקו אוכלת סבתא מוסלמית את ערלת נכדה - כדי שיאהב אותה. א. וויל בספרו "Религия в свете науки" (רוסיה 1923, עמ' 133) מספר על הטאג'יקים, שבט מוסלמי היושב בטג'יקסטן ובאוזבקיסטן, שנשותיהם בולעות ערלות של ילדים שנימולו כדי ללדת בנים. ומנהג זה עודו נהוג בירושלים העתיקה עד היום".

36 J. Ginat, Women in Muslim rural society status and role in family and community; Transaction, 1982, pp. 202-203. New Brunswick. אני מודה לידידי ר' משה דמבק על עזרתו בתרגום.

37 ר' בן שמחון, יהדות מרוקו - הווי ומסורת במחזור החיים, לוד תשנ"ד, פ"ה, עמ' 100, הערה 31: "האשה היהודי בולעת את העורלה בתקווה שתביא לעולם רק זכרים, ואילו הנשים המוסלמיות עושות גם הן כך, כדי לחזק את אהבתן לתינוק שנולד".

38 את המקורות דלהלן מצאתי בעזרת ידי יקר החפץ בעילום שמו אשר אף עזר בתרגומם. ברכות יחולו על ראשו.

39 Encyclopaedia of Religion and Ethics, ed. James Hastings, Edinburgh 1910, vol. 3, pp. 660-661.

40 E. Westermarck, Ritual and Belief in Morocco, London 1926, vol. 2, p. 427. אם שלא הייתה מסוגלת לנהוג כך, הייתה תולה את הערלה למשך שבעה ימים על קירות הבית, בכדי למנוע מאדם "טמא" ללכת על זה, זאת בכדי שלא יפגע הדבר בריפוי הפצע.

באיראן ישנם מנהגים לא פחות מעניינים: בשיראז שמים את הערלה על חוט הקשור סביב קרסולו של הילד במשך ארבעים יום עד לייבושה המוחלט. לאחר מכן טוחנים את הערלה לאבקה, ומאכילים את הילד יחד עם סוכריות. יש שטענו כי המטרה היא שהילד יקום בשלמותו בתחיית המתים. יש שציין למנהג לתת את הערלה כמאכל לתרנגולים, זאת כדי להבטיח את היותו של הילד לוחם לכשיגדל. ויש גם שסיפרו על נשים שבסתר היו שמות את הערלה במזון הבעל כסגולה לשלום בית...⁴¹.

לא נוכל להצביע בוודאות על מקורו של המנהג, אך צירוף הנתונים מעורר מחשבה, ולא באתי בזאת אלא להציע בפני המעיין ראייה רחבה של המקורות. עתה נעבור לדיון ההלכתי⁴².

ב. החלק ההלכתי: מבוא - סוגיית בשר אדם באכילה

נאמר בתורת כהנים (פר' שמיני פ"ד ד): "יכול אף בשר מהלכי שתיים וחלב מהלכי שתיים יהא בלא תעשה על אכילתו, ודין הוא: ומה אם בהמה שהקלת במגעה החמרתה בחלבה, מהלכי שתיים שהחמיר במגען, אינו דין שנחמיר בחלבם, ת"ל 'זה' - זה טמא ואין חלב מהלכי שתיים טמא, אוציא את החלב שאינו נוהג בכל ולא אוציא את הבשר שנוהג בכל, ת"ל זה טמא הוא זה בלא תעשה על אכילתו ואין בשר מהלכי שתיים וחלב מהלכי שתיים בלא תעשה על אכילתם".

בכתובות (ס ע"א, וכן כריתות כב ע"א) הובאה ברייתא דומה לגבי חלב אדם בלבד. ומסקנת הגמרא שאפילו דם אדם - טהור. ונוקט שם רב ששת שאפילו דין פרישה מדרבנן אין בו. אמנם בחלב שלא פירש מהאשה, יש לאסור מרבנן משום "שקץ". ואילו בדם, הדין הוא להיפך, שאם פירש, אסור מדרבנן משום שיתחלף בדם בהמה, והרואהו יאמר שאוכל דם בהמה.

ומצינו ארבע שיטות ראשונים במסקנת דינו של בשר אדם באכילה:

שיטת התוס' והראשונים - היתר גמור: התוספות בכתובות (ס ע"א ד"ה יכול) והריטב"א (שם) כתבו שניתן ללמוד גם דם וחלב וגם בשר מאותו לימוד, ואין מחלוקת בין הברייתא בגמרא לתו"כ. ומשמע מדבריהם שבשר אדם מותר לגמרי. בדומה לכך, כתב הרמב"ן (שם; ויקרא יא, ג) שמהגמרא מוכח שבשר אדם מותר, משום שאם היה אסור, איך יתכן שדם וחלב מותר, והרי כל היוצא מן הטמא - טמא, אלא ודאי שאף הבשר מותר לגמרי⁴³. וכן דעת הריב"ש (שו"ת, סי' שעג). וכן נראה שדעת הראב"ד (מאכלות אסורות פ"ב ה"ג, ראה מגיד משנה שם).

41 Encyclopædia Iranica Vol. V, Fasc. 6, pp. 596-600

42 אמנם לא מצינו בדברי העוסקים בסגולה זו מי שחשש לדרכי האמורי, אולי משום שדבר שהוא משום רפואה, אין בו משום דרכי האמורי, כנפסק בטושו"ע, או"ח סי' שא סעי' כז.

43 אמנם המגיד משנה שדבריו יובאו להלן, בכדי ליישב את הרמב"ם כתב שאין 'היוצא מן הטמא טמא' בבשר אדם שאיסורו הוא איסור עשה, ולכן דם וחלב מותר, והוצרך למעט בשר מלאו משום שנאמר: "ויהי האדם לנפש חיה", וכפי שיבואר להלן.

שיטת הרשב"א והרא"ש - מצות פרישה מדרבנן: הרא"ש כתב (כתובות פ"ה סי' יט) שבשר אדם אין לחותכו ולאוכלו, משום שאין רגילים לאוכלו ועלול להתחלף בבשר טמאה, אבל אם פירש - מותר. ומשמע שיש בו גזרה דרבנן שיתחלף בטמאה, אך אין בו איסור מן התורה. ובשו"ת הרשב"א (סי' שסד) האריך להוכיח שבשר אדם מותר בהיתר גמור מן התורה, אך כתב שמסתבר שיש בו מצות פרישה, מכך שחלבו נאסר לגדול כשלא פירש, והביא דבריו בביאור הגר"א (יו"ד סי' עט סעי' א).

שיטת הרמב"ם - איסור עשה: כתב הרמב"ם (מאכלות אסורות פ"ב ה"ג): "האדם, אף על פי שנאמר בו: 'ויהי האדם לנפש חיה', אינו מכלל מיני חיה בעלת פרסה, לפיכך אינו בלא תעשה, והאוכל מבשר האדם או מחלבו בין מן החי בין מן המת - אינו לוקה, אבל אסור הוא בעשה, שהרי מנה הכתוב שבעת מיני חיה, ואמר בהן: 'זאת החיה אשר תאכלו' - הא כל שהוא חוץ מהן - לא תאכלו, ולא הבא מכלל עשה עשה". וביאר הרמב"ן (שם) שלמד זאת מהתנ"כ שרצה ללמוד שאין לאו, ומשמע שאיסור עשה עדיין קיים.

הרמב"ן, הרשב"א, הרא"ה, הראב"ד (לביאור המ"מ בדבריו) והריטב"א כתבו לדחות דברי הרמב"ם, שהרי אף בחלב נאמר בתו"כ ובבריייתא בלשון שאין לאו, ומכל מקום מפורש שאף איסור פרישה אין, וא"כ גם בבשר יש לומר שאין כל איסור. והרמב"ן, הרשב"א והרא"ה הוכיחו אף מדם שרץ שאין בו איסור שכשהתרו בו משום בשר שרץ - חייב, משום שדמו כבשרו, ואם כן, אף דם אדם היה באיסור עשה אם בשרו באיסור עשה, ומכך שאפילו פרישה אין צריך, משמע שמותר לגמרי. והוסיף הרא"ה להשיג על הרמב"ם, שאין לנו לדרוש מה שלא דרשו חז"ל.

אמנם הסמ"ג (לאוין, קכז, קלב), הסמ"ק (מצוה ר), הר"ן (כתובות כד ע"ב בדפי הרי"ף) והמגיד משנה פסקו כדעת הרמב"ם. וראה בדברי הר"ן והמ"מ שם שכתבו ליישב את דעת הרמב"ם עם הגמרא והתו"כ.

שיטת הרא"ה - איסור לאו: דעת הרא"ה (מובאת אף בריטב"א בשם יש אומרים ובמגיד משנה) שבשר אדם אסור בלאו, וכל המיעוט הוא רק לחלב ודם [ב' מיעוטים; 'אך' ו'הוא', אחד לחלב ואחד לדם], ודוקא משום שבשר אסור הוצרכו למעטם, משום שהיוצא מן הטמא - טמא, אך אם היה בשר מותר, לא היה צריך למעטם. [וכתב הרא"ה שיש נוסחאות מדוקדקות בתו"כ שלא גרסו "יכול יהא בשר מהלכי שטים"... אלא "יכול יהא דם..."]. וכתב על כך הריטב"א שם "וזה נראה נכון".

עד כאן נאמרו הדברים מצד עצם איסור אכילת אדם, אמנם דנו הראשונים שמא עדיין יש איסור 'אבר מן החי' באכילת בשר אדם חי.

'אבר מן החי' באדם

הראשונים דנו באיזו אפשרות תיתכן אכילת אדם, והרי בחייו יש איסור אבר מן החי, ואילו במותו הוא אסור בהנאה.

הרמב"ן (כתובות ס ע"א; ויקרא יא, ג) והרשב"א (כתובות שם; שו"ת, סי' שסד) כתבו שדוקא בבשר מן החי יש היתר אבל במיתה אסור בהנאה וכל שכן באכילה. אמנם הסתפקו לגבי גוי אם יש איסור במיתתו שהרי הדבר נלמד ממרים. ומכל מקום מבואר שאין באכילת בשר אדם חי משום 'אבר מן החי', וכתב הרשב"א (שו"ת, שם) על דברי השואל שרצה לטעון שמכיון שבשר אדם מותר אזי יצטרך שחיטה בכדי להתירו⁴⁴, וכי כלל הוא שכל דבר מותר צריך שחיטה, והלא חגבים מותרים ואינם טעונים שחיטה ונחירה, ואם כן אף בשר אדם שאינו טעון שחיטה, אין איסור בשר מן החי ואבר מן החי נוהג בו, שכן איסור זה נוהג רק בדבר הטעון שחיטה⁴⁵.

אמנם הריטב"א (כתובות שם) כתב שאין מציאות של בשר אדם באכילה, שהרי בחייו יש איסור של 'אבר מן החי' ולא התיר הכתוב בלא שחיטה אלא דגים וחגבים, ואילו לאחר מיתה אסור בהנאה. בדומה לכך, כתב הרשב"ש (סי' תקיח) שלא שייכת מציאות שבשר אדם ייאכל, שכן בלא שחיטה ודאי לא יותר, ובשחיטה, הלוא התורה לא נתנה לו סימנים, וא"כ אינו נותר בשחיטה, וכשם שטמאה אינה ניתרת בשחיטה. ואם מחיים, הרי יש בו משום בשר מן החי. וא"כ לא מצאנו דרך להתירו, וכל ההיתרים בבשר אדם נאמרו להלכה ולא למעשה.

מסקנת ההלכה

הרמ"א פסק (יו"ד סי' עט סעי' א): "בשר אדם אסור לאוכלו מן התורה". [וכתב הש"ך (ס"ק ג) כדברי הראשונים שמדובר דוקא בחייו, אבל מת בלאו הכי אסור בהנאה]. כיוצא בזה, פסק הב"ח כדברי הרמב"ם שיש באכילת בשר אדם איסור עשה.

לעומתם, בעקבות תמיהת הט"ז (ס"ק ג) על השמטת הטור והבית יוסף נידון זה, הסיק הפרי חדש (ס"ק ו) כדעת הרמב"ן שבשר אדם מותר, ואפילו דין פרישה מדרבנן אין בו, שכן אם היה הדבר אסור, היו הטור והשו"ע מזכירים איסור זה⁴⁶.

עוד כתב הפרי מגדים (שערי דעת ס"ק ג), שעור אדם אינו אסור, והעלה שעכ"פ לא גרע משערו, אמנם יתכן שמדרבנן אסור.

מעתה יש לגשת לנידון דידן לגבי בליעת הערלה.

44 ראה בדברי הרא"ה, שבכדי להוכיח את שיטתו שיש איסור לאו באכילת אדם, כתב שאם היה מותר לאוכלו בודאי היה טעון שחיטה, ובמותו הרי אסור בהנאה.

45 וכן דקדק במשנה למלך בלשונו של הרמב"ם "והאוכל מבשר האדם או מחלבו בין מח החי בין מן המת אינו לוקה", שאף שיש איסור עשה על אכילת בשר אדם, אך אין מלקות אף על אכילת חי, משום שאין בו איסור 'אבר מן החי'.

46 אמנם ר' דוד די בוטון, יד דוד, שאלוניקי תרי"ט, יו"ד, סי' עט, הגהות הטור ס"ק ב, דף נו ע"ב, כתב על דבריו: "ואני אומר דכל זמן דעינינו הרואות רבים הם האוסרים ובפרט בראות את ? הרשב"ש, בודאי דיותר יש לנו להעמיד סברתך לאסור מלהתיר, ופשוט". כיוצא בזה, כתב ר' אליהו ישראל, קול אליהו, ליוורנו תקנ"ב, מחנה ישראל, סי' פד, דף קב, כי היה לו לטור להזכיר את דינו של אביו הרא"ש שכל שלא פירש אסור משום שעלול להתחלף בטמאה.

דין בליעת הערלה

רבים מהפוסקים דימו את נידון בליעת הערלה לסוגיית אכילת בשר אדם⁴⁷, ונקטו כדעת רוב הראשונים שהדבר אסור, או שעכ"פ חששו לדעתם.

ראש וראשון הוא ר' שלמה בן שמעון דוראן (רשב"ש) שהסיק שאף אם נאמר שבשר אדם מותר, אין זאת אלא להלכה ולא למעשה, משום שאינו ניתר בשחיטה, ובחיי אסור משום 'בשר מן החי'. ומכך הסיק: "מכל מקום יצא לנו לפי זה איסור למה שנהגו הנשים לבלוע ערלת הזכרים שחותכין בעת המילה כדי להוליד הזכרים, אבל לדעת התוספות שרי דהא לא מחלפי בבשר בהמה טמאה, ולא גרע מדם דגים שכנסו דאית ביה קשקשין דשרי, משום דאית ביה היכרא והכא נמי הכי⁴⁸, ומה שכתבתי די לכל מה שנסתפק לך לפי דעתי"⁴⁹. את דברי הרשב"ש הביא להלכה ר' חיד"א⁵⁰.

את דברי הרשב"ש והחיד"א הביאו ר' חיים פאלאג'י⁵¹, ר' עבדאללה סומך⁵² ור' יעקב חיים סופר⁵³ שהסיקו לאסור את הסגולה לגמרי, כשמוסיף עליהם ר' יוסף חיים ('בן איש חי') שמנהג זה - איסור חמור הוא⁵⁴. כיוצא בזה, רבים מגאוני וכותבי מנהגי

47 מן הראוי להקדים קצרות, שהשאלה האם הערלה נחשבת כבשר או כעור, הנה רחבה ממה שיובא כאן. ראה שו"ת אבני נזר, או"ח סי' קלא, שכתב שהערלה נחשבת כבשר ואין בה דין 'גזוז' בשבת, אמנם ר"מ שטרנבוך, תשובות והנהגות, ח"ב, סי' תיד, ירושלים תשנ"ד, עמ' שנד העלה שערלה אינה כבשר ואינה בכלל איסור הנאה ממת, וראה כעין זה להלן בנידון שבספר 'סגולות ישראל'.

48 לכאורה אין כוונתו שמהתוס' מוכח שלא חששו משום אבר מן החי, שכן התוס' - כפי שהוא מביא מהם - עסקו רק בעצם הדין של בשר אדם שיתחלף בבשר בהמה טמאה, שמשום כך במקום שאין חשש כזה, אין איסור. אבל לדבריו עדיין יש משום אבר מן החי. ואכן ר' משה טולדנו, השמים החדשים, כאזאבלאנקא תרצ"ט, יו"ד סי' ה, דף טז ע"א הביא בדברי הרשב"ש שאף לדעת התוס' יש עדיין איסור אבר מן החי, ואם כן אין הכוונה שלמעשה הדבר מותר. אמנם חלק מן הפוסקים שיובאו להלן סתמו בשם הרשב"ש שלדעת התוס' הדבר מותר.

49 שו"ת רשב"ש, ירושלים תשנ"ח, סי' תקיח, עמ' תלח.

50 מחזיק ברכה, יו"ד סי' עט ס"ק ב.

51 רוח חיים, ח"א, אומיר תרמ"א, סי' עט ס"ק ב, דף קכד ע"א; רפואה וחיים, ירושלים תרס"ח, פרק יב, אות קל, דף מא ע"ב.

52 זבחי צדק, בגדל תרס"ד, יו"ד, סי' עט ס"ק ד, עמ' שצז. וראה גם אצל תלמידו, ר' שלמה בכור חוצין, צרכי מילה וחופה, בגדל תרנ"ב, דיני ברכת המילה, סעי' יג, עמ' יג: "נוהגות איזה נשים עקרות קלי דעת לבלוע את הערלה באומרים כי היא סגולה להריון. והבל יפצה פיהם. והוא עון פלילי ואיסור גדול והה"ב [=וה' הטוב יכפר בעדן]". אודות ספר זה ראה: צ' זוהר, 'היצירה ההלכתית של חכמי בבל', פעמים, 86/87 (חורף-אביב תשס"א), עמ' 28 ואילך.

53 כף החיים, יו"ד, סי' עט ס"ק יב.

54 בספר 'בן איש חי', שנה שניה, אמור, סעי' ה, פסק שהעיקר הוא כדעת האוסרים בשר אדם לגמרי ואפילו אם פירש. ומשום כך נקט שאף עור האדם אסור מדרבנן, וכפי שנטה לפסוק הפמ"ג, ועל כן הזהיר שלא לכסוס את עור האצבעות פן יישאר מעט בשיניו [אך ראה כף החיים סי' עט ס"ק יא שחולק על כך]. ולבסוף הביא את דעת החיד"א בשם הרשב"ש שמנהג הנשים לבלוע את הערלה, איסור חמור הוא.

המערב בפרט וקהילות ספרד בכלל נדרשו לשאלה זו, כנראה עקב שכיחותה באזוריהם, ראה הערה⁵⁵. מאידך, ר' חיים פאלאג'י הבין בדברי החיד"א שמסקנתו להיתר, אך לצד זאת ציין גם לספר יד נאמן שכתב שלא תעשה כזאת בישראל⁵⁶.

מקור נוסף מצאנו אצל ר' יוסף מולכו שמספר כי באה לפניו אשה עקרה שאמרו לה הנשים שטוב לבלוע ערלת התינוק כדי להתעבר, ושאלה אם הדבר מותר. בתשובתו הביא את דעות הראשונים והאחרונים, וכתב שלושה צדדים להחמיר: א. יש לחשוש לדעת הראשונים שהדבר אסור מן התורה, "דמי יקל ראשו נגד הרמב"ם ז"ל אבי התעודה והר"ן והמפרשים וכל האחרונים ז"ל באיסור של תורה". ב. בשלמא אם היה הדבר לרפואה, היה מקום להתיר, אך "הבל זה שאומרות הנשים דבבליעת ערלת זה שמתעבר - סגולה זו לא אתמחי עדיין". ג. אף אם הייתה הסגולה מועילה, אך האשה

55 אציין בקצרה לאלו שהתייחסו לסוגיא זו: ר' אליהו ישראל, קול אליהו, מחנה ישראל, ליוורנו תקנ"ב, סי' פד, דף קב הביא את דעות הראשונים ומיאן להכריע בין הרמב"ם לבין המתירים, ולבסוף הביא את הרשב"ש והחיד"א; ר' חיים דוד חזן, ישרי לב, אומיר תר"ל, ערך סגולה, דף כג ע"א ציין לדברי הרשב"ש, החיד"א ומחנה ישראל הנ"ל; ר' יצחק אבן דנאן, ליצחק ריח, ח"ב, ליוורנו תרס"ב, ליקוטי הל' יו"ד, מערכת מ, אות א, דף י ע"ב הביא את דברי הרשב"ש והחיד"א; ר' רפאל אוחנה (נולד במכנאס שבמרוקו תר"י), מראה הילדים, ירושלים תשל"ח, מערכת ע, אות יד, דף עז ע"ב מביא בפשיטות שלדעת הראשונים שמתירים בשר אדם, אף הערלה מותרת; ר' יעקב משה טולידאנו, ים הגדול, קהיר תרצ"א, סי' נג, עמ' פא-פה סיכם בתשובתו בענין זה את דעות הראשונים ופלפל בדבריהם, והסיק כדעת הרמב"ם והרא"ה שאסור מהתורה; ר' משה טולדנו, השמים החדשים, כזאבלאנקא תרצ"ט, יו"ד סי' ה, דף טז ע"א; ר' יהושע מאמאן, אור תורה, סד (תשל"ג), סי' כ, ישראל כהן (עורך), עמ' סח-סט, ונרפס אח"כ בשו"ת עמק יהושע, ח"א, ירושלים תשע"א, יו"ד, סי' לא, עמ' רכב; ר' יוסף בן נאיים, נוהג בחכמה, בני ברק תשמ"ז, עמ' קלה; ר"א ביטון, נתיבות המערב - מנהגי מרוקו, מנהגי המילה, סעי' יד, ירושלים תשנ"ט, עמ' 138; ר"ד עובדיה, נהגו העם (מנהגים - צ'פרו מרוקו), מנהגי ישימח לב - תורת משה, ירושלים תש"ס, שונות, סעי' לג, עמ' רנ [בחלק מן המקורות נעזרתי בספרו המקיף של רמע"א לבהר, מגן אבות (הלכות והליכות - מרוקו), ירושלים תשע"א, יו"ד, סי' רסה, הערה 330, עמ' קפב]. וראה גם סיכום הלכתי של ר' יצחק יוסף, ילקוט יוסף - שובע שמחות, ח"ב, ירושלים תשנ"ח, עמ' סט-עא; א"א שמש, רקמות אדם כמקור לחומרי מרפא קדומים, אסיא, ר"מ הלפרין (עורך), חוברת סט-ע, ירושלים תשס"ב, עמ' 148-149, ושוב בספרו, חומרי מרפא בספרות היהודית של ימי-הביניים והעת החדשה, פ"ב, רמת-גן תשע"ג, עמ' 66-68.

56 רפואה וחיים, ירושלים תרס"ח, פרק יב, אות קל, דף מא ע"ב. בספר יד נאמן לרח"א מירנדה, שאלוניקי תקס"ד, לא מצאתי מאומה בעניין זה, אך הוא דן שם, דף מב ע"א, לגבי רפואת המומי"א "דלית בה מששא כלל וטלטולא מוקצה גמור הוא". נידון המומיה הובא בספרי הפוסקים בקשר לסוגיא זו של בשר אדם. ולגוף הענין, ראה דיון בדעת הרשב"ש והחיד"א אם מסקנתם להיתר או לאיסור, במאמרו של ר"י יפת, אור תורה, סד (תשל"ג), סי' ה, ישראל כהן (עורך), עמ' יד-יז, ותגובתו של ר' יהושע מאמאן, אור תורה, שם, סי' כ, עמ' סח-סט, שנרפסה מאוחר יותר בשו"ת עמק יהושע, ח"א, ירושלים תשע"א, יו"ד, סי' לא, עמ' רכב.

אינה מצווה בפריה ורביה כדי שנתיר לה דבר זה. וכתב שהסכים עמו אחיו החכם ר"מ אמארייליון⁵⁷.

כאמור לעיל, ר' יעקב חיים סופר חילק את דבריו לשניים; את "מה שנהגו הנשים לבלוע ערלת הזכרים שחותכין בעת המילה כדי להוליד זכרים" הוא אוסר עפ"י הרשב"ש, החיד"א, הזבחי צדק והבן איש חי, ואילו לגבי "אשה עקרה שאמרו הנשים שטוב לבלוע ערלת התינוק שחותכין מן המילה כדי שתתעבר" הוא מביא מהשלחן גבוה לאסור⁵⁸. החילוק בין שתי הסגולות יכול להתבטא בסברותיו של ר' יוסף מולכו אם יש להתיר את הדבר מצד הרפואה שבו, שכן אם מדובר באשה עקרה, הדבר נכנס לגדר רפואה יותר מאשר לגבי אשה בעלמא שרוצה זכרים, עם זאת, לא מצאנו שפוסקים אחרים חילקו בכך.

הנידון שבספר 'סגולות ישראל'

נידון מעניין התפתח סביב סגולה זו בספרו של ר' שבתי ליפשיץ [להלן: רש"ל] 'ספר החיים הנקרא סגולות ישראל'⁵⁹, שם הוא מביא מספר מראה הילדים את סגולת בליעת הערלה. בעקבות כך הוא פותח בדיון הלכתי שגור אחריו כמה תגובות בתוך הסכמות הרבנים לספרו, ואף עליהם הוא שב ודן. יצוין כי רש"ל כמעט ולא נכנס לעצם הנידון אם הערלה היא בכלל האיסור של בשר אדם וכיצד נפסק בסוגיא זו, אלא דן בדבריו שאף אם יש איסור בעצם הדבר, אך בצורת קיום הסגולה ישנם נתונים נוספים לפיהם ניתן להקל:

א. ראשית, מביא רש"ל, כי כתב הש"ך (יו"ד סי' קנה ס"ק יג) שבאיסורי אכילה מותר שלא כדרך הנאתן אפילו שלא לצורך רפואה. והנה לגבי בליעה מבואר בתורת חיים (חולין ק"ע"א, הו"ד בפתחי תשובה, שם, ס"ק ו) שנחשבת היא שלא כדרך הנאתן, ואמנם הנודע ביהודה (קמא, יו"ד סי' לה, הובאו דבריו בפ"ת שם) חולק וסובר שבליעה נקראת דרך הנאתן, אך אפשר לומר שדוקא באיסורי תורה החמיר בזה, אבל באיסור דרבנן יש להקל בכך. וא"כ ערלת התינוק שלכמה וכמה דעות אינה אלא איסור דרבנן, ולדעות נוספות אפילו מצות פרישה אין בה, מותר לעקרה לבולעה לצורך סגולה⁶⁰.

עוד ציין רש"ל, שאף אם נאמר שיש בזה חטא שלא לצורך, שכן האשה אינה מצווה בפריה ורביה, אך כתבו התוס' בשבת (ד ע"א ד"ה וכי) שמצות פריה ורביה היא מצוה רבה ולא נאמר בה הכלל של "וכי אומרים לו לאדם חטא בשביל שיזכה

57 שלחן גבוה, יו"ד, סי' ע"ט סק"ז.

58 כף החיים, יו"ד, סי' ע"ט סק"ב.

59 מונקאטש תרס"ח, מערכת ע, אות נה, דף פג ע"ב-פד ע"א.

60 אמנם ראה שרי חמד, פאת השדה כללים, מערכת ב, סי' מב, כרך א, עמ' 429-430, שנוטה לכך שאף התו"ח מודה שבליעה נקראת אכילה עי"ש.

חבירך", ועוד, שמא די בכך שגם עבודה יש זכייה כל שהיא בדבר זה, וכמבואר במג"א (סי' תקצו ס"ק ג) שמותר לעבור באיסור 'אמירה' בר"ה לקטן שיתקע כדי לחנכו, משום שהוא עצמו זוכה בכך שמחנך את הקטן, ועל כן מותרת האשה לעשות הסגולה. אמנם ציין לדברי השלחן גבוה, ועל כן השאיר דבריו שלא להלכה ולמעשה⁶¹.

ב. ר' מאיר איזראעל אב"ד בילקע בהסכמתו לספר כתב שלצורך התרת הערלה לא היה צריך רש"ל לבוא לכך שבליעה נחשבת שלא כדרך הנאתו, שכן די בכך שמדובר בבשר חי, והרי מפורש בגמ' בפסחים (כד ע"ב) שאכילת חלב חי אינה נחשבת אכילה, ובתוס' שם (ד"ה פרט) כתבו שאף שהדין הוא שהאוכל ציפור חיה טהורה בכל שהוא חייב, והיינו שחייב על בשר חי, זהו דוקא בעוף שהוא רך, אבל שאר דברים - לא, והרי הערלה קשה היא מאוד, ודי בכך להתירה משום בשר חי. ונמצא כי יש לצרף דעת התו"ח שבליעה מותרת ואף אכילת דבר חי ואכילת כל שהוא שלא כדרך אכילה, ויש להתיר את הערלה, אך להלכה ולא למעשה.

רש"ל הוסיף לדון בדבריו⁶² שדימה את הערלה הקשה לדין בשר קשה, שיש לסייע מדברי התוס' בנדה (נה ע"א ד"ה שמא) שעור אדם אינו בכלל בשר להיאסר בהנאה, ומבואר בשו"ת שאילת יעבץ (ח"א סי' מה ד"ה ואין) שערלה היא עור גרידא ולא נקראת בשר ואין בה טומאה ולא איסור הנאה ואין בה דין בשר המת, ולכן יכול היה דוד המלך לקדש את בת שאול במאה ערלות. ועל כן יש בכך בכדי להתיר את בליעת הערלה. עוד כתב שלדעתו עור הערלה הוא ממש כדין עור של חמור, שמבואר בגמרא בחולין (עז ע"א) וברש"י (שם ד"ה עור חמור) שהוא קשה ומאוס, ויש בו יותר קולא, ואף הערלה כן. אך אינו אומר קבלו דעתי משום שהשלחן גבוה אוסרו.

ג. ר' יוסף לייב סופר אב"ד פאקש בהסכמתו לספר מביא צד נוסף להקל, והוא משום שהערלה אין בה שיעור של איסור, ואף שחצי שיעור אסור מן התורה, אך בנידון זה יש כמה צדדים להקל, וכדלהלן: א. בשו"ת מהר"י מינץ (סי' טו) מחדש שבלב עוף שאין בכולו כזית דם, יש להקל בשיעור תערובתו, משום שכל האיסור של ח"ש הוא משום ש'חזי לאצטרופי' לשיעור שלם, אך לב של עוף שלעולם אין בו כזית, לא יבוא לעולם לידי חיוב, ועל כן דינו קל יותר. וא"כ אף בניד"ד שאין בכל הערלה כזית ולא שייך 'חזי לאצטרופי', יש לומר שח"ש מותר וניתן להקל בזה לצורך רפואה וסיוע לפריה ורבייה. ב. נוסף על כך, ח"ש אסור מן התורה דווקא בדבר שבשיעורו השלם

61 וראה שם עוד שהביא שר' חיים דוב רב קהל פעטריווע האריך עליו בהשגות, וביניהם, שכבר כתב הנובי" שם שדבר קטן דרך הוא לבולעו ואף לדעת התו"ח הרי זה כדרך הנאתו, וא"כ ערלה שהיא קטנת הכמות בודאי בליעתה היא כדרך הנאתו. אך רש"ל השיב עליו שבאמת דברי הנובי" אינם מובנים, שמה שמעמידה הגמרא בכולע דבר קטן הוא דוקא לריש לקיש, אבל לדין שאנו נוקטים כרבי יוחנן שהדבר תלוי בהנאת הגרון, אין חילוק בין דבר קטן לגדול, וגם בדבר קטן, בליעה נחשבת שלא כדרך הנאתו.

62 על הסכמתו שם ובתוספת ביאור בגוף הספר כתגובה לדברי ר' חיים דוב שלא הבינו.

יש מלקות או כרת, אבל בדבר שגם בשיעורו השלם אינו אלא איסור בעלמא, א"כ אם נאסור ח"ש שלו, מה חילוק יש בין ח"ש לשיעור שלם, אלא ודאי שאיסור בעלמא דרגתו יורדת, וח"ש שלו מותר⁶³. ג. עוד הביא שאף לדעת הרמב"ם שבשר אדם הוא באיסור עשה, כתב בשו"ת מהרי"א הלוי (ח"א סי' נב) בשם ספר עצי אלמוגים (סי' קנח) שח"ש של איסור עשה מותר מהתורה, וא"כ אף בשר אדם ח"ש שלו מותר מהתורה, ובוודאי שלצורך רפואה יש להקל⁶⁴.

איסור מצד 'בל' תשקצו'

לפלא הוא, אך מקור אחד בלבד מעלה את הטיעון כי יש בבליעת הערלה משום 'בל תשקצו', וכך כותב ר' יוסף צובירי: "...לצערי ראיתי פה בארצנו הקדושה מוהל אחד מבני עדתינו שהיה שם הערלה בתוך קופסא ומוכרה לנשים לבלוע אותה כדי שתלדנה זכרים, מה שלא ראו אבותינו הקדושים ביהדות תימן כלל וכלל, דמלבד שזה מוהל רמאי וגזול, הרי הוא גורם לאותן הנשים לעבור על (ויקרא יא, מג) 'בל תשקצו את נפשותיכם'⁶⁵.

איסור מצד מומאת הערלה

על זווית נוספת בבליעת הערלה מעורר ר' דוד הכהן סקלי, וכך הוא כותב: "עוד ראיתי למוהלין שבכאן מתא והראן יע"א שאינם מזמינים כלי מלא עפר ליתן בו ערלת בשר ודם ברית, ואדרבא מכינים להם שפופרת וחוטפין בשר ערלה, וטומנין אותה באותה שפופרת, ואומרים שנותנים אותה לאשה שאינה יולדת שבולעת אותה לסגולת העיבור תצלנה כל אזנים רחמנא ליצלן מהאי דעתא, כי בשר ערלה מתלבשת בה קליפה קשה רוח סערה וענן גדול והם מכניסים אותה בגופה בידים כושלות היו לברות למו להשריש בהם קליפת סטרא אחרא רח"ל ה' יסיר העוורון מן עינינו אמן"⁶⁶.

63 אמנם רש"ל השיג על דבריו שיתכן שהחילוק הוא ששיעור שלם אסור גם בתערובת ואילו בח"ש צריך שיהיה בעין, וראה שם מה שהסמיק לכך, וראה עוד חילוק בדברי רש"ל להלן.

64 אמנם הביא רש"ל שמדברי הפמ"ג (פתיחה להל' שחיטה ד"ה השורש הב') לגבי איסור נבילה מבואר שאיסור עשה חמור יותר משאר איסורים בכך שאפילו בכל שהוא יש בו איסור [ואגב כך יש בזה יישוב נוסף לחילוק בין שיעור שלם לח"ש באיסור עשה, שבאמת אין חילוק ולעולם עובר בעשה], אמנם כתב שלדברי הפמ"ג נמצא כי איסור עשה חמור מלאו, והדבר תלוי בספקו של ה'תוספת יום הכיפורים' במסכת יומא (פג ע"א) לגבי מאכילין אותו הקל הקל אם איסור עשה חמור מלאו, אבל באמת מוכח מכמה מקומות שלא חמור מאיסור עשה, וא"כ נראה שלא כהפמ"ג ובאמת אין איסור ח"ש באיסור עשה, עיי"ש מה שהאריך.

65 ויצבור יוסף בר, ח"ד, ירושלים תש"ס, פ"ו, סי' ה, עמ' כה. אמנם העיר לי ר' יהושע ענבל שאין כל פלא שלא מצינו כמעט טיעון זה, שכן ברפואה - שבלאו הכי מאוסה במקרים רבים - יתכן שאין כלל 'בל תשקצו'.

66 שו"ת קרית חנה דוד, ח"ב, ירושלים תרצ"ו, יו"ד, סי' יד, דף סד ע"ב. כעין זה כותב גם ר' יוסף צובירי (הנ"ל בהערה הקודמת), והוסיף כי אף בדברי המשנה נאמר כי הערלה מאוסה היא (נדרים פ"ג מ"א).

בדומה לכך, מעיד עליו תלמידו של ר' דוד הכהן, ר' דוד אבן-כליפא: "והרבה היה קפיד רבינו על המציצה ועל הערלה, וגם היה כועס למי שהיה שואל הערלה להאכילה לאשה שלא ילדה, כי יען היא שמלכד שאסור לאכלה מטעם שהיא בשר אדם אלא חלק סטרא אחרא כדכתיב: 'ונחש עפר לחמו'. ודע שהרבה נשים אכלו ולא ילדו, והרבה לא אכלו והפקדו ברחמים ותלדנה"⁶⁷.

סדר תיקון למוסר ערלת בנו לבליעה

ר' טוב הלוי מביא כי המנהג שאולי עוזר לפקידת עקרות, גורם מאידך כי אם הנימול, היולדת, נעצרת מלדת. והביא בשם ר' עזריאל מנצור, סדר תיקון לאבי הבן שנתן ערלת בנו לאכילה, וכך כתב: "א. קבלת תענית במנחה, ויפרט בדברי קבלתו מטרת התענית. ב. תענית יום אחד. ג. יפדה תעניות במספר רפ"ט תעניות. פדיון תענית הוא מחיר שתי סעודות פשוטות. ד. ילמד ביום התענית משניות של 'קריאי מועד' של ליל שבועות. ה. ילמד אידרא זוטא, מופיע ב'קריאי מועד'. ו. שבע הקפות סביב התיבה בבית הכנסת, ויאמר 'מזמור לדוד הבו לה' בני אלים' (מזמור כט) ז' פעמים, בכל הקפה פעם אחת. ז. פסוקי 'אנא בכח' פעם אחת בכל הקפה. ח. וידוי. בוידוי יפרט 'הרשיתי ונתתי לאכול דבר איסור' וכו'. ט. ילמד ספר חמישי של תהלים". והוא מסיים - "כך נתקבל ואתמחי גוברא ונסיונו, משום מעשה שהיה, וזכו לחזור לילד"⁶⁸.

בשולי הדברים, יש לציין לסגולה נוספת שיש לדון אם שייכת לנושא בליעת הערלה. ראה הערה⁶⁹.

67 שו"ת דרכי דוד, ירושלים תש"מ, יו"ד, סי' יב, עמ' קצט.

68 ברית הלוי, ירושלים תשע"א, סי' רסה סעי' י, אות ד, עמ' רכה-רכו.

69 כתב ר' ישעיה הורוויץ (של"ה), שני לוחות הברית, מסכת חולין, פרק נר מצוה, ענין מילה, אות מח: "... בכך גם כן ראוי שמירה יתירה לילד היולד בפני לילית המוכנת להמית ילדים בר מינן... עוד מצאתי בספר אחד סגולה נפלאה, ליקח מילת נער קטן שאינו יודע עדיין משום יצר, וישים מילתו בפי זה הילד היולד. זה בשר קודש המושם בפי הילד מועיל, ומצוה להדר אחר כל זה שכתבתי לעשות שמירה ושמירה יתירה, וסימנך (בראשית יז ט): 'ואתה את בריתי תשמר'". הסגולה מופיעה גם אצל ר' אליהו הכהן מאזמיר, שבט מוסר, ח"ב, פרק לא, פיעטרקוב תרמ"ט, דף יח ע"א: "מצאתי סגולה לתינוק שלא יזוק, יקח מילת נער קטן שעדיין אינו יודע וישים בפי הילד הנולד"; ר' זכריה סימגר, ספר זכירה, מהדור' היימליך, שאמלויא תש"א, דף כ ע"א: "סגולה נפלאה לתינוק הנולד, אם ישים בפי ברית קודש מתינוק שלא ראה קרי, עיי' ניצול מחולי הנכפה", ועוד, שם, כא ע"ב: "גם מ"כ [=מצאתי כתוב] ליקח מילת נער קטן וישים בפי הילד היולד ויעיל שלא יהי' בו חולי נכפה, וסימנך: 'ואת בריתי תשמר'". העתיקו ר' יוסף כנאפו, אות ברית קודש, ליוורנו תרמ"ד, דף צח ע"ב, סגולה כד; וכך מופיעה הסגולה גם אצל: ר' יהודה ליב ליפשיץ, הנהגות אדם, וורשא תרל"ג, פרק טו, עמ' 50-51; ר' רפאל אוהנה, מראה הילדים, ירושלים תשל"ח, מערכת ת, אות ו, דף קד ע"א; קב הישר, פרק נא; ר' בנימין בינוש ב"ר יהודה ליב, אמתחת בנימן, ווילנהרמש דארף תע"ו, שערי רפואה שלימה וארוכה, אות ד, דף לד ע"א, שאף מוסיף נופך: "שלא יכפה הילד הנולד מלילית. ישימו אות ברית קודש מתינוק המהול בפי, ויקח מזוזה מהבית, ויקרא השני פרשיות באוזן הילד הימנית, ותן המזוזה למקומה"; ר' יצחק באדה, סגולה זהב, ירושלים

תרנ"ד עמ' י; ר' ראובן בן אברהם, ספר הסגולות, מונקאטש תרס"ו, אות מג, דף ו ע"ב נושם בסגולה זהב, עמ' נא, ובספר הסגולות, אות סד, דף יב ע"א, סגולה דומה "אם ישים על המכה ברית קודש מתינוק שלא ראה קרי יסתלק הסכנה". [אגב אעיר: ר' יצחק אייזיק ב"ר יעקב, יסוד יצחק על הלכות מילה, פערמישלא תר"ע, דף נד ע"א, כותב: "מספר רזיאל מצאתי סגולה לתינוק שלא יוזק, יקח מילת נער שעדיין אינו יודע וישים בפי הילד הנולד", והנה מה שהביא זאת בשם רזיאל המלאך, הדבר לא נמצא שם כלל וכלל, ונראה ברור שהוא העתיק זאת משבט מוסר, ששם נכתב "מי שיושב ללמוד יאמר: יהי רצון מלפניך... ולא אשכח דבר תורה לעולם ועד. מספר רזיאל מצאתי סגולה לתינוק שלא יוזק...", ובדפוסים רבים פסקו זאת לא נכון באופן שהמילים "מספר רזיאל" מוסבות על הסגולה בה אנו עוסקים, בעוד שלמען האמת מילים אלו שייכות לקטע הקודם בו מופיעה תפילה שאכן מקורה ברזיאל המלאך. אף בספר עיני העדה, פר' בשלח, אומיר תרכ"ג, דף קד ע"א, כותב בעל ה'שבט מוסר' סגולה זו בלשון "מצאתי סגולה" סתם, ולפ"ז אף לשונו "מספר רזיאל מצאתי" עולה יפה, ואין להאריך].

בסגולה זו יש לדון האם הכוונה שישים אבר מילה של ילד חי, או שהכוונה לערלה שהסירו מהנימול [וכמו הסגולה בה עסקנו עד כה, אלא שכאן מדובר ללא בליעה]. מהלשון נער קטן או ילד משמע שלא דוקא נימול לאחרונה והערלה כבר אינה לפנינו ומדובר במילתו ממש [כך מתאים יותר הלשון "מילת" או "ברית קודש" ולא "ערלת"], מאידך, משמעות הלשונות "ליקח מילת" או "וישים מילתו" מורים לכאורה על דבר קטן הנלקח ומושם בשלמותו בפי הילד והיינו הערלה לאחר הסרתה. הצורך שלא יהא הנער יודע משום יצר, מובן לשני הצדדים. מכל מקום רוח הדברים נוטה שמדובר באבר המילה של ילד חי, ואם כן קרוב לוודאי שאין לקשר בין סגולה זו לסגולת בליעת הערלה בה הארכנו עד כה, והשווה למעשה המובא מהאר"י, ראה: מ' בניהו, תולדות האר"י, ירושלים תשכ"ז, עמ' 224-225. בין כך ובין כך, א"א שמש, חומרי מרפא בספרות היהודית של ימי-הביניים והעת החדשה, פ"ב, הערה 76, רמת-גן תשע"ג, עמ' 67, רואה קשר ישיר בין סגולה זו לסגולת בליעת הערלה, שכן לטענתו, שניהם מגיעים מייחוס סגולות רפואיות לאיבר הברית.